

УДК 332.2 : 502.58 : 630.64(477)

Ярослав Коваль
Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України»
Yaroslav Koval
Public Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine», Kyiv

ПРІОРИТЕТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ЗБАЛАНСОВАНОГО ЛІСОРЕСУРСНОГО РОЗВИТКУ

PRIORITIES OF ECOLOGICAL AND BALANCED FOREST RESOURCE DEVELOPMENT

Викладено пріоритети екологічно збалансованого лісоресурсного розвитку, основу якого становлять лісогосподарські, лісозаготівельні та деревообробні підприємства. Конкретизовано найбільш вагомі проблеми розвитку галузі, котрими є інституціональне забезпечення, зовнішньоекономічна діяльність, ліси у сфері природно-техногенної безпеки. Сформульовано напрями розвитку лісоресурсного комплексу.

Priorities of ecological and balanced development of forest resources are expounded. Basis of this development is made by forest economic, forest purveying and woodworking enterprises. The ponderable problems of development of industry are specified. These problems is the institutional providing of industry, forests in the field of natural and technogenic safety, external and economic activity of sphere of forestry. Directions of development of complex of forest resources are set forth.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Лісоресурсна сфера, основу якої становлять лісогосподарські, лісозаготівельні, деревообробні та інші підприємства лісоресурсного спрямування, – важлива складова економіки держави. У структурі галузі виділяють ліси, значення яких в економічному, соціальному й екологічному плані важко переоцінити. Ліси є засобом забезпечення промисловості, сільського господарства й населення ресурсами деревини, запобігання виникненню стихійних катастрофічних явищ природи, пом'якшення змін клімату, збільшення частки ресурсів лісу в енергетичному балансі [1, с. 4–10; 2, с. 4–24].

Утім, інституціональне забезпечення відтворення і використання лісових ресурсів на нинішньому етапі недостатньо відповідає вимогам лісогосподарської діяльності. Переважна частина складових цього процесу продовжує існувати на застарілих адміністративно-командних засадах управління й регулювання, які себе не виправдали. Не ринково орієнтовані інституціональні чинники виявилися достатньо відчутними, передусім у виробничих структурах лісового господарства, що не сприяє підвищенню ефективності його розвитку.

Сучасні ліси України, зокрема Карпат, у водорегулюючому відношенні значно підірвані, знизилася їх біологічна стійкість, що формувалася тисячоліттями, погіршилась екологічна ситуація, суттєво зменшилися природозахисні функції лісових екосистем, що в умовах надзвичайних

стихійних явищ природи не можна вважати обґрунтованим. У багатьох господарствах через відсутність системи захисних насаджень не забезпечується охорона земель від ерозії та інших негативних явищ. На значних площах протиерозійні насадження в незадовільному стані, не пов'язані з контурною системою організації території, різко скоротилися площі їх створення. Боротьба з ерозією ґрунтів спрямовується скоріше на наслідки, ніж причини, і за розмірами явно відстає від приросту кількості змитих земель і неугідь [1, с. 4–10: 3; 4, с. 27–32].

Суттєві недоліки спостерігаються і в зовнішньоекономічній діяльності лісоресурсної сфери, що передусім стало причиною: відсутності науково обґрунтованого механізму формування експортного потенціалу ресурсів лісу і лісопродукції; переважання у структурі експорту лісопродукції необробленої деревини та з низькою доданою вартістю, що є чинником скорочення робочих місць у галузі; недостатнього досвіду торгівлі ресурсами необробленої деревини і продукції з неї із зарубіжними країнами; слабого попиту на низькоякісну деревину і лісопродукцію, що виробляється лісовими підприємствами країни; значних митних бар'єрів для експорту лісопродукції лісових підприємств недержавної форми власності; відсутності механізмів захисту підприємств лісогосподарського спрямування щодо переливу лісової ренти в лісозаготівельні структури, деревообробні підприємства, посередницькі структури і бюджети країн Європи.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано вирішення проблем. В умовах реформування економіки особливої гостроти набуває проблема утворення базисних організаційно-господарських та управлінських інституцій сфери використання й відтворення лісових ресурсів, які значною мірою залежать від нормативно-правової бази, на підставі котрої регулюються лісоземельні відносини. Адже землі лісового фонду і лісові ресурси взагалі, як відомо, є основним об'єктом лісоземельних відносин.

Між тим кризові явища в економіці та зміни у владній вертикалі держави дещо призупинили перебудовані процеси в лісоресурсній сфері, хоча лісогосподарські підприємства наразі певною мірою співпрацюють із малим і середнім бізнесом щодо виконання лісогосподарських заходів, заготівлі деревини, її вивезення до споживача, догляду за лісовими насадженнями, чим забезпечується додаткове залучення в галузеві структури фінансових ресурсів. Однак зазначене не можна віднести до процесів трансформації інституціонального середовища стосовно вищої ланки вертикалі як на державному, так і регіональному рівнях, хоча це питання сьогодні набуває особливої актуальності. Зважаючи на надзвичайну важливість інституціонального забезпечення лісоресурсної сфери, постає необхідність розробки концептуальних засад з цієї проблематики. Не можна вважати обґрунтованим, що в Україні за останні 25 років із двох міністерств – лісового господарства і лісової промисловості, а згодом з одного комітету лісогосподарського спрямування на державному рівні залишилася тільки єдина агенція з лісових ресурсів зі звуженими правами, яка підпорядкована Мінагрополітики.

Звідси перед галузевою наукою і практикою постає завдання державної ваги – необхідності формування більш ефективної організаційно-

управлінської структури лісоресурсної сфери в рамках модернізації економіки країни. Ця проблема має вирішуватись як на державному, регіональному, так і міжгалузевому рівнях, однак під егідою Державної агенції лісових ресурсів, оскільки сьогодні це єдина організаційно-управлінська структура з питань відтворення і використання лісоресурсного потенціалу країни.

Мета статті. Цільовими установками подальшого розвитку лісоресурсної сфери України є розробка стратегічних пріоритетів екологічно збалансованого лісокористування в умовах глобальних викликів, побудова інноваційної моделі розвитку лісогосподарського виробництва, спрямованого на поліпшення забезпечення деревообробних підприємств та населення регіонів країни в лісових ресурсах, обґрунтування стратегічних напрямів та конкретних заходів щодо попередження можливих негативних природно-техногенних наслідків, а також концептуальних напрямів державного впливу на процеси модернізації лісоресурсної сфери, розвитку екологічно збалансованого лісокористування, спрямованого на виробництво конкурентоспроможної лісопродукції, що дасть можливість забезпечити розвиток лісоресурсної сфери в умовах фінансово-економічної нестабільності та погіршення стану навколишнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У контексті реалізації зазначених цільових установок важливе місце відводиться розробці інституціонального забезпечення лісоресурсної сфери в умовах інтеграційних процесів, поглиблення та обґрунтування пріоритетів лісокористування на перспективу та необхідних заходів, спрямованих на зменшення природного та антропогенного впливу на природне середовище, удосконалення галузевого та регіонального управління лісовими ресурсами.

Ключовими завданнями Державної агенції лісових ресурсів має стати забезпечення населення та галузей економіки лісовими ресурсами в достатній кількості та належної якості при збереженні самовідтворювальної здатності лісових екосистем. Серед пріоритетних завдань розвитку лісоресурсної сфери слід виділити:

- підвищення ефективності управління лісами, виробничими структурами з ведення лісового господарства, лісозаготівельного виробництва, первинної (неглибокої) переробки деревини та експортно-імпортної діяльності;
- реструктуризацію економічної та фінансової системи підприємств лісового господарства, акцентуючи на переведенні їх на самозабезпечення;
- досягнення високої ефективності відтворення, охорони та використання лісових ресурсів, орієнтуючись на їхній перехід на засади сталого розвитку;
- поліпшення взаємовідносин лісових підприємств різних форм власності і підпорядкування з галузевими структурами країни та налагодження міжнародного співробітництва в лісоресурсній сфері;
- створення у лісогосподарському і деревообробному виробництвах конкурентного ринкового середовища як основи для забезпечення високої

ефективності лісових підприємств із дотриманням вимог сталого розвитку;

- активізацію державно-приватного партнерства у процесі модернізації управління лісовим сектором економіки, спрямованого на більш інтенсивне впровадження нових технологій і технологічних процесів у всіх сферах лісогосподарської діяльності та, нарешті, подолання корупційних схем у галузях лісоресурсної сфери;

- недоцільність прямого копіювання досвіду окремих країн Європи і світу з питань інституціональної трансформації лісових відносин, однак сприяння розробці національного сценарію, який би враховував вітчизняні традиції, економічні і соціальні можливості та переваги близького і далекого зарубіжжя;

- забезпечення незалежності, прозорості й нейтральності державних органів управління лісами та виробничими структурами різних форм власності і підпорядкування.

Інноваційний шлях розвитку лісогосподарського виробництва в плані поліпшення стану навколишнього середовища має реалізуватися за напрямками: підвищення екологічних і соціальних функцій лісових екосистем; вибору ефективних форм державно-приватного партнерства у сфері лісогосподарської діяльності та напрямів інвестування ресурсомістких виробництв; підвищення якості послуг з використання земель лісового фонду і лісів на основі посилення відповідальності лісогосподарських підприємств за свою діяльність; забезпечення відповідності якісних характеристик лісогосподарських послуг європейським стандартам; підвищення екологічних і соціальних функцій лісових екосистем; установлення стандартів на продукцію лісового господарства та деревообробної промисловості, узгоджених із міжнародними вимогами; приведення у відповідність до реалій сучасної економічної ситуації відомчого підпорядкування та власнісного статусу лісів; узгодження породного складу та якісних показників лісових насаджень шляхом реконструкції деревостанів, які не відповідають умовам місцезростання; оптимізації рубок лісу та приведення їх у відповідність до реального стану лісових насаджень; узгодження системи рубок лісу з вимогами їх багатоцільового призначення; удосконалення технологій лісокористування як основи вирощування високопродуктивних деревостанів; модернізації обладнання та очисних споруд на підприємствах лісопромислового комплексу з метою зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря. Разом з тим слід підкреслити, що конкретні функції управління лісами мають бути покладені на державні органи влади як окрему самостійну спеціалізовану державну структуру управління лісовими об'єктами всіх форм власності і господарювання (міністерство, комітет тощо). Така структура реально виражатиме національні інтереси у сфері розвитку і раціонального використання лісоресурсного потенціалу.

На нашу думку, Державна агенція лісових ресурсів як єдина відносно незалежна інституція з проблем лісу і лісових ресурсів у державі має від свого імені ініціювати перед державними урядовими структурами:

- створення при Кабінеті Міністрів України єдиної організаційно-

управлінської структури з питань забезпечення розробки стратегічних напрямів розвитку лісоресурсної сфери та виконання контрольних функцій за результатами відтворення лісових ресурсів, їх охорони та комплексного використання в лісах різних форм власності;

- розробки пропозицій із включення до вищої ланки організаційно-управлінських структур з проблем лісу професійних фахівців лісового господарства для здійснення нагляду та забезпечення стратегічного контролю за господарською діяльністю в лісах різного підпорядкування, обмеження монополістичних тенденцій у сфері забезпечення сировинними ресурсами лісоспоживачів країни й зарубіжних структур бізнесу;

- розробку механізмів підтримки бізнесу в його активній соціальній політиці з питань надання інвестиційних кредитів, податкових пільг або преференцій при передачі лісів в оренду чи концесію, субсидій при проведенні сертифікації лісів та організації фінансового аудиту акредитованими незалежними аудиторськими фірмами;

- обґрунтування дієвих механізмів взаємодії різних галузевих структур лісоресурсної сфери у процесі їх економічної діяльності з іншими галузевими структурами та інституціями близького зарубіжжя. З цього питання важливо, щоб інститути лісоресурсної сфери були максимально адаптовані до ринкової системи господарювання, міжгалузевої специфіки лісового сектору економіки, забезпечували поєднання загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів лісокористувачів, територіальних громад і, насамкінець, спрямовувались на реалізацію принципів та критеріїв екологічно збалансованого (сталого) розвитку.

У сфері природно-техногенної безпеки виникає необхідність: збільшення лісистості території та наближення її до науково обґрунтованого рівня; нарощування ресурсного та екологічного потенціалу лісів; збереження біологічного різноманіття лісових екосистем; підвищення їх стійкості до негативних природних впливів і техногенного навантаження; запровадження ефективного механізму платного лісокористування, який має ґрунтуватися на відповідних нормативах і лімітах; розробки стратегічних регіональних напрямів лісового господарства, що передбачає [1, с. 4–10; 2 с. 4–24]:

- розробку моделі національної лісової політики стосовно формату глобальних викликів та посилення природно-техногенної безпеки;

- поглиблення методологічних засад формування лісоресурсного відтворення в контексті посилення наслідків природно-техногенного характеру;

- збільшення площі лісів Карпат мінімум на 10–12%, резерви й можливості якої ще не вичерпані. Передусім у цьому регіоні виникає необхідність підняття верхньої межі лісу і зниження нижньої мінімум на 150–200 м. Тільки на підставі реалізації зазначених заходів водорегуляційні функції лісів збільшаться, а ліси стануть значною перешкодою для активізації катастрофічних паводків.

В агроландшафтній сфері основні пріоритети розвитку лісового господарства в післякризовий період повинні реалізовуватися за напрямами [1, с. 4–10; 3; 4, с. 27–32; 5, с. 45–50; 6; 7; 8]:

- доведення агрономічної лісистості території до оптимального рівня;
- приведення нормативно-правової бази агролісоресурсної сфери до вимог оптимального розмежування повноважень між центральними органами державної влади, регіональними й місцевого самоврядування в галузі агролісоресурсних відносин;
- створення системи природоохоронних лісів, у першу чергу в регіонах, що втратили лісоохоронний, екологічний і рекреаційний потенціал;
- поєднання функцій та інтересів ресурсних і екологічних користностей лісу в агроресурсній сфері;
- подальше недопущення вилучення земель, зайнятих лісом, та стимулювання структурних перетворень у лісоохоронній сфері;
- зміцнення системи забезпечення гарантій державної форми власності на лісоземельні угіддя і лісові ресурси та створення необхідних умов для урізноманітнення форм господарювання в лісах, що підпорядковані Міністерству аграрної політики;
- підвищення ефективності лісокористування та відтворення лісоресурсного потенціалу, формування стабільних й ефективних ринків лісових ресурсів та лісоземельних угідь.

Поліпшення лісових екосистем у структурі агроландшафтів вимагає організаційно-господарських заходів, основними з яких слід вважати:

- проведення моніторингу та систематичної інвентаризації захисних лісових насаджень і лісосмуг та їх еколого-економічної оцінки;
- здійснення реконструкції та ремонту захисних лісосмуг, що не відповідають сучасним вимогам;
- вжиття відповідних заходів щодо створення системи захисних насаджень, виходячи з контурно-меліоративної організації території і стратегії басейнового екорозвитку;
- доведення агрономічної лісистості до оптимального рівня;
- поглиблення досліджень з питань удосконалення методичних підходів до оцінки еколого-економічної ефективності створення на сільськогосподарських землях системи захисних насаджень з урахуванням якісних та кількісних параметрів виробництва рослинницької продукції і збереження сільськогосподарських угідь від деградації;
- ініціювання перед керівництвом АПК закріплення системи агролісомеліоративних насаджень за постійними власниками, користувачами земельних угідь, відповідного програмного забезпечення з цієї важливої проблематики та підготовку різнобічної проектної і технічної документації для всіх землевласників;
- створення агролісомеліоративних насаджень в економічному сенсі як складової формування додаткових джерел фінансування лісогосподарського виробництва;
- забезпечення надання кредитів на пільгових умовах та субсидій приватним власникам земель, у тому числі фермерським господарствам, які мають бажання розширювати заходи щодо поліпшення агроландшафтної сфери;
- розширення на комерційних засадах лісонасінневої бази та

виращування необхідної кількості садивного матеріалу в лісових розсадниках державних лісових підприємств для агролісомеліоративних потреб.

У сфері зовнішньоекономічної діяльності лісоресурсної галузі склалася ситуація, що потребує докорінної модернізації лісових відносин з приводу формування і реалізації деревини і лісопродукції з неї як на місцевому, так і зовнішньому ринках. У зв'язку з цим виникає необхідність:

- створення ефективних економічних та правових умов з питань реалізації експортного потенціалу підприємств лісоресурсної сфери;
- визначення заходів щодо державного регулювання процесами реалізації експортного потенціалу лісових підприємств, особливо лісогосподарського спрямування, різних форм підпорядкування;
- розробки програми фінансово-економічної підтримки щодо формування та реалізації заходів, спрямованих на зміцнення експортного потенціалу підприємств лісоресурсної сфери;
- створення під егідою Агенції лісових ресурсів спеціалізованої організаційно-управлінської структури, яка б займалася експортом деревини та виробів з неї всіх підприємств країни незалежно від форми їх власності і підпорядкування, що дасть змогу задовольнити попит на лісопродукцію зарубіжних споживачів і полегшить пошук підприємствам зарубіжних партнерів з цієї проблематики;
- розробити заходи щодо перерозподілу нерозподіленого прибутку від експорту необробленої деревини в капітал, який може бути вкладено в активи підприємств лісового господарства з метою розширення лісогосподарської діяльності та відтворення лісоресурсного потенціалу;
- стимулювання переорієнтації експортно спрямованих лісоексплуатаційних та деревообробних підприємств галузі на потреби внутрішнього ринку;
- активізації фінансового регулювання підприємств лісового господарства через фінансові інструменти – податки, обов'язкові платежі, субсидії, дотації, внески до цільових фондів тощо;
- установа ввізного мита на експорт необроблених лісо- і пиломатеріалів, збільшення митних зборів на експорт продукції первинної переробки, щоб сприяти їх переробці і створювати додаткові робочі місця на власних підприємствах;
- удосконалення механізму захисту внутрішнього ринку лісопродукції від переливу лісової ренти в посередницькі структури, деревообробні підприємства й зарубіжні бюджети;
- розроблення заходів щодо вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності лісових підприємств, спрямованих на ефективне забезпечення взаємодії їх з іноземними структурами на основі високого рівня конкурентоспроможності та виробництва високоякісної продукції, що відповідає світовим стандартам;
- ініціювання розробки на державному рівні пропозицій щодо встановлення експортної квоти на обсяги поставок певної лісопродукції на експорт та напрямів стимулювання комплексної переробки ресурсів

деревини в межах країни, а також звільнення від ввізного мита імпортного обладнання, необхідного для виробничих процесів із поглибленої переробки лісосировинних ресурсів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розвиток лісоресурсної сфери має здійснюватись у напрямі розширеного відтворення лісових ресурсів, комплексного екологічно збалансованого лісокористування, підвищення частки лісу в національному доході. Щоб забезпечити сприятливі умови для входження підприємств галузі в ринковий простір, доцільно залучати інститути лісоресурсної сфери у більш ефективні інтегровані ринкові умови господарювання, здатні адаптуватись до глобалізаційної невизначеності. Крім того, урахувавши недосконалість сучасної нормативно-правової бази, важливо забезпечити належний супровід важливих інноваційних ідей з лісоресурсної проблематики як на державному, так і регіональному рівнях. Йдеться про проведення комплексних досліджень з питань формування на міжгалузевому рівні цілісних, самодостатніх збалансованих організаційно-управлінських структур або інших високотехнологічних організаційних формувань (можливо, кластерного чи холдингового типу), спрямованих на досягнення диверсифікації випуску конкурентоспроможної лісопродукції та надання соціально-екологічних послуг.

Лісоресурсна сфера в умовах фінансово-економічної кризи, як виявилось, зберігає певний рівень ділової активності. Незважаючи на фінансову скруту, обсяги проведення лісогосподарських заходів, зокрема з лісовідновлення, продовжують дещо збільшуватися, на необхідному рівні виконуються також роботи зі збереження та охорони лісів. Утім, кризова ситуація в економіці все ж таки негативно вплинула на темпи зростання лісоресурсної сфери. Тому, попри поглиблення кризової ситуації, лісова політика України, як і в попередні роки, повинна розвиватися в напрямі ринково орієнтованих відносин і ґрунтуватися на принципах, що виправдали себе в різних умовах господарювання. Основними з них є: невідворотність відповідальності суб'єктів господарювання за порушення чинного законодавства, запобігання виникненню природно-техногенних загроз у лісоресурсній сфері, неухильна підтримка взаємовідносин підприємств лісогосподарської діяльності з місцевими громадянами і населенням тощо.

Рушійними силами лісоресурсного розвитку слід вважати діяльність управлінських структур та працівників галузі, в основі яких лежать певні інтереси. З метою їх активізації потрібно визначити систему заходів стратегічного і тактичного рівня, яку, у свою чергу, варто розглядати у виробничій, технологічній, інституційній, фінансовій, ресурсозберігаючій і лісовідтворювальній площині, виокремлюючи їх за сферами: лісогосподарське виробництво, лісоексплуатація, переробка деревини, ресурсозбереження, охорона лісів, реалізація ресурсів лісу і лісоспоживання. Пом'якшення негативних наслідків сучасної кризової ситуації, що склалася в лісоресурсній сфері, можливе, на наш погляд, шляхом удосконалення організаційно-економічного механізму, здатного забезпечити функціонування підприємств галузі в умовах невизначеності.

Література

1. Коваль Я. В. Лісові екосистеми у форматі еколого-економічної безпеки / Я. В. Коваль // *Економіка природокористування і охорони довкілля*. – К.: РВПС України НАН України, 2010. – С. 4–10.
2. Хвесик М. А. Перспективи економічного розвитку Карпатського регіону з урахуванням ризиків катастрофічних паводків / М. А. Хвесик, Я. В. Коваль, А. В. Степаненко // *Економіка природокористування і охорони довкілля*. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 4–24.
3. Гладун Г. Б. Захисні лісові насадження: проектування, вирощування, впорядкування / Г. Б. Гладун, М. Е. Трофименко, М. А. Ломатов. – Харків: Нове слово, 2005. – 390 с.
4. Фурдичко О. І. Еколого-економічне значення захисних лісонасаджень для підвищення ресурсного потенціалу лісових екосистем / О. І. Фурдичко, М. В. Потабенко // *Проблеми модернізації лісоресурсної сфери в контексті просторового розвитку: матеріали наук.-практ. конф.* – К.: РВПС України НАН України, 2007. – С. 27–32.
5. Коваль Я. В. Проблеми лісу в контексті екологізації і сталого розвитку АПК / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко // *Екологічність продукції АПК: економіка та технологія: зб. наук. пр.* – Суми: СНАУ, 1999. – С. 45–50.
6. Дзюбенко О. М. Еколого-економічні пріоритети розвитку лісоресурсного комплексу України: дис... кандидата екон. наук: 08.08.01 / О. М. Дзюбенко. – К., 2006. – 219 с.
7. Самоплавський В. І. Ліси – турбота нації. День працівника лісу / В. І. Самоплавський // *Лісовий журнал*. – 1997. – № 3. – С. 2–3.
Синякевич І. М. Економіка галузей лісового комплексу / І. М. Синякевич. – Львів: Світ, 1996. – 184 с.